

Két élőnyelvi konferencia kötetéről

1. BORBÉLY ANNA szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya. 2000. 264 lap. — 2. PAPP GYÖRGY szerk., 11. Élőnyelvi Konferencia. Újvidék: Újvidéki Egyetem Magyar Tanszéke. 2001. 298 lap

Az Élőnyelvi Konferenciák 1988-tól, az első találkozótól kezdődően biztosítanak rendszeres fórumot a szociolingvisztikával foglalkozó kutatók eszmecserejéhez. Egészen az 1998-ban, Bécsben sorra kerülő jubileumi konferenciáig a rendezvények megszervezését az Akadémia Élőnyelvi Osztálya vállalta magára. Itt jelentette be Kontra Miklós a szervezők nevében, hogy a továbbiakban reményük szerint a találkozók „önjáróvá” válnak, és az otthont adó intézmények egyben a rendezés feladatát is átvállalják. Egyben javasolta, hogy a korábbi hagyománnyal szakítva az elkövetkezendő találkozókra ne évente, hanem kétévenként kerüljön sor. A résztvevők közül akkor többen amellett érveltek, hogy a konferenciákat továbbra is minden évben szervezzék meg, ezzel a diszciplínát művelők újabb nemzedékei számára nyújtva kiemelkedő és gyakori lehetőséget a bemutatkozásra. Nem így történt: a sorban következő 11. találkozót csak 2000-ben szervezték meg az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén, és a következő konferenciára is csak 2002-ben, Nyíregyházán került sor.

1. A jubileumi konferencia a nyelvek és kultúrák érintkezésének témáját tágan értelmezte, és a nyelvészek mellett irodalomtörténész, matematikus, etnográfus, pszichológus és szociológus is tartott előadást a témával kapcsolatos kutatásairól. A találkozón összesen 37 előadás hangzott el, közülük 31 szövege jelent meg a kötetben. Bár a szerkesztő, BORBÉLY ANNA a tanulmányokat a szerzők neve szerinti sorrendben rendezte el, bevezetőjében tematikusan csoportosította a dolgozatokat (7—8). Ez a csoportosítás négy nagyobb területet különített el: egyrészt a magyarpáru nyelvi érintkezés következményeinek nyelvészeti vizsgálatát, másrészt a szociolingvisztikai témájú dolgozatokat (kétnyelvűség, nyelvmegőrzés és nyelvcseré, nyelvhasználat), harmadrészt a pszicholingvisztikai szempontokat is alkalmazó tanulmányokat (nyelvi attitűdök, előítéletek) és végül az interetnikus érintkezés kulturális, irodalmi hatásait elemző írásokat. A dolgozatok ismertetése során részben ezt a felosztást követem, de a csoportosítás szempontjait mégsem tekintem teljesen megalapozottnak. Például a másodikiként említett témakörhöz tartozó tanulmányok nem általában különülnek el a többi kategóriától, hogy szociolingvisztikai szempontokat alkalmaznak, hanem a kétnyelvűség nyelvészeti szemlélete révén — és ez ugyancsak igaz a nyelvi attitűd vizsgálatára is. Mivel mindkét konferenciakötet nagyszámú dolgozatot ölel fel, a továbbiakban elsősorban azokra térek ki, amelyek szociolingvisztikai kérdéseket vizsgálnak, valamint céljukat tekintve túl lépnek az adatok ismertetésének feladatán, és a bemutatott nyelvi korpuszt valamilyen nyelvészeti érdekeltsgű probléma felől is értelmezik.

A) A nyelvi érintkezés témakörében BENŐ ATTILA a magyar—román nyelvi interferencia szemantikai vonatkozásait elemezve mutatja ki a romániai magyar nyelvváltozatok román nyelvi kölcsönszókincse alapján, hogy a koordinált kétnyelvűség esetében a két nyelvi rendszer keveredése, egymásra hatása nagy mértékű, és nem beszélhetünk a nyelvi rendszerek merev elkülönüléséről.

PÉNTEK JÁNOS a nyelvi érintkezések areális nyelvészeti megközelítésében elemzi az eltérő szerkezetek kiegyenlítődesének folyamatait, elsősorban a magyar—román nyelvi kontaktusok példaival szemléltetve az analitizálódás jelenségét. Megítélése szerint a külső hatások nem változtatják meg a magyar nyelv jellegét, és bár felerősítik széttagoló (analitikus) vonásait, de agglutináló alapvonását nem veszélyeztetik.

SZABÓMIHÁLY GIZELLA, LANSTYÁK ISTVÁN, VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ és SIMON SZABOLCS tanulmányukban a magyar nyelv szlovákiai változataiban kimutatható idegen szavak kérdésével foglalkoznak. A szerzők rámutatnak arra, hogy a szlovák nyelvben a magyar standardhoz képest gyakoribb idegen szavak hatására a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban az idegenszó-használat-

nak a két előbbi változatától egyaránt eltérő gyakorlata alakult ki. Ezt az eltérést öt szinten vizsgálják, formai, jelentéstani, stilisztikai-pragmatikai, gyakorisági szempontból, valamint a más szóelemekkel való kapcsolódás szempontjából. A dolgozat nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy ezeket a szókészleti elemeket minden esetben jogosan tekinthetjük-e idegen szavaknak. A szempontrendszer alkalmazása számos esetben egyértelműen közvetlen szlovák nyelvi átvételre mutat, függetlenül a szó nemzetközi elterjedtségétől. Ez azonban már kevésbé tekinthető a csupán a magyar nyelv szlovákiai változataival kapcsolatban megfogalmazódó kérdésnek, hanem inkább az idegen szavak és a jövevényszavak elkülönítéséhez fűződő probléma, amelynek a jelentősége a magyarpárú kétnyelvűségi helyzetek leírásában is megmutatkozik.

KONTRA MIKLÓS a helynevek bel- és külviszonyra jogos toldalékolásának változóját elemzi egy-egy a történelmi Magyarország területén kívül eső, de magyarok lakta államalakulathoz tartozó település (Craiova) és régió (Koszovó) esetében. A Kárpát-medencei vizsgálat eredményei arra mutatnak, hogy az 1. világháborút követő határmódosítások után megváltozott a hagyományos külföld — belföld megkülönböztetésnek megfeleltethető szembenállás a helynevek viszonyraozásában, és az új államhatárok között újabb települések és régiók is felvehetik a hagyományosan „belföldi” külviszonyraozot (*Craiován, Koszovón*). A történelmi-politikai kontextus megváltozásából levezetett nyelvi változásról szóló feltevésnek azonban ellene szól, hogy az újabb változat használata nem korlátozódik kizárólag az adott államban élő beszélőkre. Például a Romániában 73%-osan választott *Craiován* alak mellett Szlovéniában az adatközlők 54%-a, Jugoszláviában 51%-a, Szlovákiában 43%-a választotta ezt a variánsot. Az adatok alapján feltehető, hogy a helynevek viszonyraozásának kötött változója Trianon előtt sem lehetett kategorikus használatú a Kárpát-medence magyar beszélőközösségeiben, legfeljebb gyakorisági mutatói változhattak az új politikai viszonyok kialakulását követően.

A magyar—magyar nyelvi érintkezés hatásait elemzi ZELLIGER ERZSÉBET dolgozata, amely a felső-ausztriai magyar emigránsok heterogén nyelvhasználatának kiegyenlítését a szókészleti változások és változatok példáján vizsgálja. Az egyes fogalmak területi megoszlást mutató nyelvi jelölőit az emigráns beszélők az anyanyelvjárásuk és a közösség más nyelvváltozatai között fellépő összetett hatásrendszerben használják.

B) A kétnyelvűséggel kapcsolatos dolgozatok között olvasható BARTHA CSILLA írása a kétnyelvűség fogalmának tudománytörténeti vonatkozásairól. A szerző a kétnyelvűség funkcionális megközelítése mellett érvel, és a fogalom meghatározására tett kísérletek sokféle szempontot felölelő változatosságát a többnyelvűség összetett jelenségének is tulajdonítja. Több dolgozat foglalkozik a közösségi kétnyelvűség jelenségeivel: ARNOLD FUSZENECKER HELGA a nemesnádudvari német—magyar, BORBÉLY ANNA a méhkeréki román—magyar, GERE BEN FERENC a horvátországi magyar—horvát, MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ a vajdasági diákok magyar—szerb, SÁNDOR ANNA a koloni magyar—szlovák, VERESS MÁRTA a kolozsvári magyar—román kétnyelvű beszélőközösség nyelvválasztási szokásairól, nyelvmegtartásáról vagy nyelvcserejéről ír dolgozatában. Ide sorolható továbbá GRÁFIK IMRE beszámolója a nyelvhasználat néhány kérdéséről a horvátországi Velika Pisanicán. A nyelvcserekutatások klasszikus kérdésére, hogy a társadalmi, politikai és gazdasági változások hogyan és milyen közvetítő tényezők révén befolyásolják a kisebb közösségek nyelvhasználati szokásainak változását, több dolgozatban nem kapunk meggyőző választ. Így például az egyik közösség leírásában a nyelvmegtartást elősegítő tényezőként tétéleződik „a fólia alatti primórtermesztés” (48), amely pedig csak a nyelvcserefaktorok viszonyrendszerét értelmező elméleti modell hiányában válhat a folyamat főszereplőjévé.

C) A konferencia-előadások harmadik nagy témaköre a nyelvi attitűdök és előítéletek kérdése. GÖNCZ LAJOS a vajdasági magyarok területi és nemzeti kötődését vizsgálva megállapítja, hogy a Magyarországhoz való területi kötődés erőssége a Vajdaságban kisebb, mint Magyarországon és a Kárpát-medence más magyar nyelvű beszélőközösségeiben. A vajdaságiak ugyan egyértelműen

a magyar nemzethez tartozónak vallják magukat, de kötődésük mégis kevésbé erős, mint a régió más magyar adatközlőié.

KÁROLYI MARGIT és SZABÓ GÉZA dolgozata a nyelvi identitás és a nyelvi attitűdök kérdését vizsgálja a beregszászi főiskola hallgatói körében. Az adatközlők kis száma ($N = 37$) és az alkalmazott módszerek miatt azonban eredményeikből csak óvatosan vonhatunk le következtetéseket. Például csupán a hallgatók 17%-a szerint van különbség a kárpátaljai magyar nyelv és a magyarországi között, de a két változat közötti választásra vonatkozó további kérdést nem csupán azoknak teszik fel, akik szerint a kárpátaljai és a magyarországi változatok között különbséget lehet tenni. A kapott adatok (18 adatközlő az előbbit, 12 az utóbbit választotta, a harmadik válaszlehetőségként feltüntetett helyi nyelvjárást pedig 5 fő jelölte meg) nyilvánvalóan ellentmondásban állnak a kárpátaljai magyar nyelvváltozat autonomitását tagadó korábbi válaszokkal.

D) A nyelvészet társtudományai köréből POZSONY FERENC etnográfiai dolgozata erdélyi falvak interetnikus együttélési modelljeit írja le egy székelyföldi falu, Zabola példáján. TÁNCZOS VILMOS az archaikus népi ima műfaját mint ritualizált szöveget elemzi és mutatja be nyelvként való működésének sajátosságait. KISS TAMÁS ZOLTÁN Závada Pál nagy sikerű regényének, a Jadviga párnájának narratív stratégiáit a szövegek szlovák—magyar kétnyelvűségével kapcsolatban vizsgálja meg. VARGHA ANDRÁS a szociológiai-szociolingvisztikai kérdőívek kialakításáról fogalmaz meg néhány észrevételt, és számba veszi a felmérések érvényességét veszélyeztető tényezőket.

2. A 11. Élőnyelvi Konferencia kötetében a jubileumi kiadványával azonos számú tanulmány olvasható, továbbá egy Újvidéken készült interjú Szépfalusi Istvánnal, aki a bécsi konferencia társszervezője volt, és még előadást tartott az újvidéki konferencián, de nem sokkal a találkozó után hirtelen elhunyt.

A szerkesztő, PAPP GYÖRGY a kötetben megtartotta a konferencia szekcióinak megfelelő felosztást, amely öt főbb témakört különített el: Szókészleti, névtudományi kérdések; A befolyásolás, hatékonyság elméleti, módszertani kérdései; Nyelvünk állapoti jellemzői; Nyelvi változás, nyelvi változók és változatok; Közlésfolyamati, élőnyelvi, hangtani kérdések. Mivel az utóbbi három tematikus egységbe sorolt dolgozatok elkülönítése némiképp önkényesnek tekinthető, ismeretemben nem választom külön az ide tartozó, többségükben szociolingvisztikai kérdéseket vizsgáló tanulmányokat.

A) Az első témakörben BENŐ ATTILA kognitív szemantikai elemzése a román eredetű magyar nyelvi szókészletben vizsgálja a fogalmi szintek és az alapszintű kategória használhatóságával, a prototipikus fogalmi szerveződés érvényesülésével és az igekötők metaforikus rendszerének érvényesülésével kapcsolatos kérdéseket. Rámutat arra, hogy a román eredetű kölcsönelemek az átvétellel járó jelentésszűkülés során általában a Rosch-i alapszintű kategória alárendelt fogalmának jelölőjévé válnak. A prototipikus fogalmi szerveződés és a kölcsönelemek jelentésváltozásai között megfigyelt összefüggések közé tartozik például, hogy a románban nem prototipikus fogalmak jelölői kölcsönelemként ugyancsak nem prototipikus fogalmakat jelölnek (pl. a román *copil* 'törvénytelen gyerek' a magyarban 'koraszülött gyerek' lesz).

VÖRÖS FERENC két felvidéki település, Kiscétény és Nagycétény személynévadási gyakorlatának XX. századi történetét tekinti át. Az állami és egyházi anyakönyvek, valamint a községi nyilvántartások alapján elemzése rámutat a hivatalos nevek és a hatalomváltások közötti összefüggésekre, de nem foglalkozik a névadásnak a helyi névhasználatban megnyilvánuló diakrón vagy szinkrón aspektusaival. Ebből is adódik, hogy az etnikai hovatartozásnak az egyházi anyakönyvbe bevezetett mutatója alapján következtet a nyelvcsere vagy a nyelvmegtartás jelenlegi helyzetére: a szerző szerint az egyik településen, Kiscétényben már végérvényesen lezárult a nyelvcsere, míg Nagycétényre a nyelvmegtartás jellemző. Pedig az etnikai identitás és a nyelvhasználat gyakorlata közötti összefüggés ennél jóval összetettebb kérdés, és nem lehetséges egyik jelenségből közvetlenül következtetni a másikra.

B) A befolyásolás, hatékonyság elméleti, módszertani kérdései címet viselő szekció előadói közül többen a nyelvművelés lehetőségeivel foglalkoztak. FAZEKAS TIBORC, MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ vagy PAPP GYÖRGY dolgozata a napjainkban továbbra is élénken zajló viták ellenére sem keres választ arra a kérdésre, hogy miként viszonyul a nyelvművelés a nyelvi tervezéshez. A nyelvi tervezés recepciója ezekben a tanulmányokban leginkább néhány felületes megállapításra korlátozódik — például „[a] nyelvi tervezésben a nyelvhelyesség mércéi jutnak kifejezésre” (75) —, de fogalomrendszerének és a társadalmi változáshoz kötött elméletének a nyelvművelésre gyakorolt hatásáról a tanulmányok nem számolnak be.

CERNICKÓ ISTVÁN és MÁRKUS ANITA a kárpátaljai magyar középiskolások körében végzett reprezentatív vizsgálatának az *-e* kérdőszó szórendi helyével kapcsolatos adatait ismertette. A nyelvhelyességi kérdésként jól ismert nemstandard jelenség használatának nagy arányából arra következtetnek, hogy az anyanyelvoktatás hatékonysága még a jelentősen stigmatizált nyelvi változók esetében is csekély. Szigorúan véve azonban az eredmények nem igazolják következtetésüket, mivel nem tudhatjuk, milyen szerepet játszik a változó az iskolai oktatásban. Ugyan a szerzők a kárpátaljai tanrendekre hivatkozva bizonyítottan tekintik, hogy „kiemelt helye van az *-e* kérdőszó szórendi helyének az iskolai oktatásban” (97), de az oktatás gyakorlatának ellenőrzésére a vizsgálat keretei között nincsen lehetőségük. A dolgozat végkövetkeztetése szerint a nyelvhelyességi kérdések oktatásának hatékonyságát jobban szolgálja, ha a standard elsjajátítása a nemstandard változatokhoz képest mellérendelő és nem felcserélő jellegű. A nemstandard változatok használatának nagy mértékéből azonban nem következik feltétlenül, hogy beszélőik valóban a nemstandardot a standard változatra felcserélő oktatásban részesültek; ez a feltevés csak akkor igazolható, ha minél szélesebb körben végzünk az anyanyelvoktatás mindennapi gyakorlatára irányuló felméréseket — bár a vizsgálatok sürgető feladatának teljesítése valószínűleg igazolná, de egyben árnyalná is a szerzők feltevését.

C) Az előbbihez hasonló, de elsősorban a kétnyelvűséggel kapcsolatos kérdéseket vizsgál BOKOR JÓZSEF, aki a muravidéki kétnyelvű oktatás ellentmondásait számba véve fogalmaz meg javaslatokat az anyanyelvi dominancia erősítéséhez. Amellett érvel, hogy növelni kell a differenciált (a kizárólag magyar vagy szlovén tanítási nyelvű) oktatás mértékét a kétnyelvű tanórák rovására.

A kárpátaljai Tiszaujlak beszélőközösségének nyelvválasztási szokásaival foglalkozik KARMACSI ZOLTÁN dolgozata, amely a szociolingvisztikai szinterek nyelvhasználati kódjainak elemzését a beszélők identitástudatával állítja összefüggésbe. A közösségi kétnyelvűség Tiszaujlakon a felmérés szerint nem jár együtt a nyelvcserre folyamatával. A kétnyelvűség korábban említett vizsgálataihoz hasonlóan az elemzés a nyelvmegtartás okai között felsorolt tényezőket (magyar anyanyelvű többség a közösségben, Magyarország közelsége, a magyar nyelvű média hozzáférhetősége, erős magyar identitástudat stb.) nem értékeli elméleti szempontból. Ugyancsak a nyelvválasztás, nyelvcserre és nyelvmegtartás kérdéseit vizsgálja BORBÉLY ANNA dolgozata, amelyben a szerző 1990-ben Kétegyházán folytatott terepmunkája tíz évvel későbbi megismétlésének módszereiről és tapasztalatairól számol be. A kétegyházi vizsgálat a nyelvcserre jelenségét részben azonos adatközlőkkel, de eltérő időpontokban méri fel. BENE ANNAMÁRIA néhány vajdasági település általános iskolás, felső tagozatos tanulóinak nyelvi viselkedését vizsgálja a nyelvtudás, nyelvelsajátítás, nyelvválasztás szempontjából. A tiszaujlaki nyelvi helyzethez hasonlóan e korosztályban nem mutatható ki a nyelvcserre jelensége, annak ellenére sem, hogy adatközlőinek mintegy egyharmada a többségi nyelvet a családban sajátította el. Egyben korábbi vizsgálatai alapján arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyetemista és főiskolás vajdasági kétnyelvű beszélők körében a kisebbségi nyelv használatának szinterei már kevésbé biztosítják a nyelvmegtartás lehetőségét.

HATTYÁR HELGA és KONTRA MIKLÓS tanulmánya az *-e* kérdőszót tartalmazó eldöntendő kérdések pragmatikai elemzésével foglalkozik. Hipotézisük szerint az *-e* kérdőszavas és a kérdőszó nélküli mondatok aszerint különböznek egymástól, hogy a beszélő milyen mértékben bizonyos a kérdés alapját adó állításban. A vizsgálat eredményei nem támasztják alá meggyőzően a hipoté-

zist, elsősorban azért, mert az egyik alkalmazott módszer nem váltotta be az elvárást (a kialakított szerepjátékokban nem hangzott el *-e* kérdőszavas kérdés), valamint a tesztfeladatok kialakítása során több olyan szempontot sem vettek figyelembe, amelyek befolyásolták a válaszok minőségét. A dolgozat így leginkább kutatómódszertani szempontból olvasható, és arra mutat rá, hogy a dekontextualizált tesztfeladatok kialakítása is számos csapdát rejt magában, amelyek sokszor csak az adatok kiértékelésével válnak láthatóvá.

A *-t* végű ígék vizsgálata az *-e* kérdőszó szórendi helyéhez hasonlóan a magyar kvantitatív szociolingvisztika klasszikus kérdései közé tartozik. A suksükölés és a szuksükölés vizsgálatai mindeddig leginkább a nyelvi változók társas összefüggéseinek feltárására korlátozódtak, míg MITRING ÉVA dolgozata a változók nyelvi beágyazottságával kapcsolatban fogalmaz meg hipotéziseket. A szerző szerint elemzése 30 adatközlő tesztkérdésekre adott válaszai alapján alátámasztja a feltevéseket, de az eredményeket közreadó táblázat sajnos nehezen értelmezhető (valószínűleg az eredeti formátum a szerkesztés során átalakult). Az adatközlők kis száma mellett azonban a válaszok — ha az adatokat megfelelően értékelem — nem mutatnak jelentős szórást, azaz a legtöbb adatközlő a változó standard változatát jelölte meg válaszában. A spontán beszélt nyelvi hiperkorrekció eseteiből elvont nyelvi összefüggések vizsgálata azonban nagyobb mintán és a nyelvi potencialítások metanyelvi vizsgálatával minden bizonnyal érdekes eredményeket hozhat.

P. LAKATOS ILONA és T. KÁROLYI MARGIT két határmenti település, a magyarországi Lónya és a romániai Szamosdara nyelvi változásait elemzik tanulmányukban. A két település szociológiai és nyelvi jellemzőinek összehasonlításával magyarázzák, hogy a helyi nyelvjárás ellenében a standard változathoz tartozó nyelvi elemek gyakorisága Lónyán, a határ magyarországi oldalán nagyobb, mint a romániai Szamosdaran. Hangtani, alaktani és lexikai adataikat aktív indirekt kérdőíves módszerrel gyűjtötték.

Az ausztriai és németországi magyar emigránsok nyelvi repertoárjának presztízsvizonyivalt foglalkozik ZELLIGER ERZSÉBET dolgozata. A helyi kontaktusváltozatok és a magyar standard közötti normakonfliktusok esetében az emigráns beszélők a szerző szerint a standardnak vagy az ott-honi regionális nyelvváltozatnak tulajdonítanak az identitás megőrzésében is lényeges elsőbbséget.

3. Számos tanulmányról nem esett szó ismertetésben, míg a dolgozatok tematikus sokszínűsége, a szerzők eltérő elméleti érdeklődése és felkészültsége a kötetek általános értékelését könnyíti meg. Ezzel együtt a két kötet tanulmányai a magyar szociolingvisztikai vizsgálatok néhány hiányosságára is rámutatnak. Az egyik hiány módszertani jellegű: a kötetekben bemutatott kutatások közül kevés felmérés törekszik arra, hogy az empirikus nyelvészeti adatgyűjtésnek a labovi szociolingvisztikában megalapozott eljárásait kövesse. Számos felmérés kizárólag írásos kérdőívvel nyert adatokat dolgoz fel, és még csak nem is indokolja meg, hogy az adatokhoz való hozzáférés sokféle módszertani lehetősége közül miért éppen az írásos regiszter szűrőjén keresztül felvett adatokkal foglalkozik. A módszertani redukció háttérében talán az áll, hogy a magyar szociolingvisztika történetének még mindig extenzív szakaszában van, és elsődleges célja a nyelvi helyzetek területileg minél szélesebb körű felmérése. Ezek a felmérések nem vállalkoznak intenzív kutatásra, hanem a szociolingvisztikai módszereknek a beszélt nyelv vizsgálatában csak korlátozott érvényű eljárásait alkalmazzák. A kisebb beszélőközösségek nyelvhasználatának összetett módszertant követő részletes vizsgálata a magyar szociolingvisztikai kutatások másik nagy hiányossága.